

Särtryck ur

CJP NYHETSMBREV

Nr 47:5 Juni 2009

MIMAN OCH TOMHETEN

av Håkan Raihle

Harry Martinson (1904-1978), en av våra stora författare, som fick Nobel-priset i litteratur 1974, sätter i sitt diktverk *Aniara* fingret på vår tids stora bristvara, nämligen bristen på mening, åtminstone i vår kultur och kanske i växande utsträckning också i andra kulturer. De första 25 dikterna som ingår i *Aniara* publicerades redan 1953 och hela verket som består av 103 dikter, gavs ut 1956. Sedermera blev *Aniara* en världsberömd opera som Karl-Birger Blomdahl skrev musiken till och Erik Lindegren librettot.

Håkan Raihle, civ.ek. DHS, psykolog och jungiansk terapeut med privat praktik i Solna, är direktor för IDP Institutet för Drömpsykologi där han också är ämnesansvarig för utbildningen i psykologi och drömtolkning.

Jag är medveten om att många lärda personer har analyserat Martinsons diktning i allmänhet och hans verk *Aniara* i synnerhet, och jag gör inte anspråk på att konkurrera med dem. De tankar som *Aniara* väckt hos mig baseras på min egen läsning och min egen upplevelse av Martinsons epos. Jag har dock funnit rik näring på, och låtit mig inspireras av Harry Martinson Sällskapets hemsida (www.harrymartinson.org).

Handlingen utspelar sig ombord på goldondern *Aniara*, en enorm rymdfärja som transporterar åtta tusen emigranter från jorden till Mars, eftersom jorden, som Martinson kallar Doris, den paradisiska jord som människan i sin teknologiska ensidighet förstört, inte längre är beboelig.

När man börjar närma sig Mars tvingas *Aniara* väja för en okänd asteroid och kommer ur kurs. Man hamnar emellertid i en meteoritskur och förlorar manöverförmågan. I övrigt är rymdskeppet inte skadat utan fortsätter med oförminskad hastighet ut ur solsystemet.

Resten av berättelsen beskriver hur besättning och passagerare hanterar situationen när det går upp för dem att ingen räddning längre är möjlig. Det som återstår för dem är ett liv ombord på *Aniara*.

Människorna ombord finner till en början tröst genom *Miman*, en sorts allvetande dator som gett sig själv en själ och som uppfångar och förmedlar tankar och bilder bl.a. från jorden. Men då *Miman* så småningom dör av all den smärta som förstörelsen på Jorden förorsakar henne, tvingas människorna ombord söka mening och tröst i olika sekteristiska religioner, i filosofiska cirklar eller i sexuella nöjen. Rymdskeppets befälhavare försöker dölja hur illa ställt det egentligen är, men genomskådas så småningom av *Mimans* skötare, *mimarobben*, och med tiden också av allt fler av människorna ombord på *Aniara*.

***”Jag hade tänkt ett paradys för dem,
men sen vi lämnat ett
som vi förstörde
blev tomma rymdens natt
vårt enda hem,
ett ändlöst svalg
där ingen gud oss hörde.”***

(ur *Aniara*)

En del av er känner förmodligen igen citatet: ”I rymden kan ingen höra dig skrika”, som är hämtat ur den numera klassiska science-fiction filmen *Alien* från 1979. *Alien* var, när den kom, precis som *Aniara*, ett banbrytande verk, om än av helt annat slag och givetvis med ett annat syfte. Men visst fungerar det här citerade konstaterandet lika bra på Harry Martinsons *Aniara*. Ingen hör det stackars rymdskeppets desperata nödrop som sprids i rymden, och som beskrivs i eposets fjärde sång:

”Miman och Tomheten”

är ett sammandrag av en föreläsning i drömpsykologi, hålles den 14 september 2008 vid IDP Institutet för Drömpsykologi, Solna.

*Och överlämnade åt skräckstel rymd
förspredd vi anropsordet Aniara
i glasklar ändlöshet men nådde intet
Fast rymdens vibrationer lydigt kringbar
vår stolta Aniaras slutrapport,
i vida ringar sfäriskt och kupoliskt
gick den i tomma rymder utspild bort.
I ångest sänt av oss i Aniara
föll och förföll vårt anrop Aniara.*

Men har då *Aniara* överhuvudtaget något att göra med en Hollywood-produkt som den första *Alien*-filmen? Inte speciellt mycket, kan man ju förstås säga – men trots detta kan man ändå roa sig med att peka på några saker som känns lite intressanta.

Jag tycker att det är anmärkningsvärt att det faktiskt bara skiljer drygt tjugo år mellan *Aniara* och den första *Alien*-filmen. Som jag nämnt utkom *Aniara* i sin helhet 1956 och *Alien* hade premiär 1979. Trots att det bara skiljer ca 20 år så har det hunnit hända väldigt mycket just när det gäller människans förhållande till rymden under den här tiden. Sputnik sköts upp i rymden och kretsade kring jorden 1957, Lunik 2 som var den första rymdsonden som landade på månen 1959 och slutligen Apollo 11 som för första gången landsatte en människa på månen 1969.

Någonting som *Aniara* och *Alien* har gemensamt är just det att de bjöd publiken på något den aldrig varit med om förut. *Aniara* saknade – och saknar enligt min mening fortfarande – motstycke i svensk litteratur, och den fick

CJP NYHETSMBREV

ISSN 1652-2125

Utges av CJP Centrum för Jungiansk Psykologi AB två ggr/år (juni och december). Upplagga 5.000. Ansv. utgivare: Gunlög Raihle.

ett mycket positivt mottagande av kritikerna. Dessutom fick Aniara ett enormt publikt gensvar, på alla möjliga, och ibland omöjliga sätt. Tidningar spekulerade i hur Aniara egentligen såg ut, och man funderade kring frågor som vad man åt på rymdskeppet, och så vidare.

Och med Alien kan man säga att kombinationen av rymd och rå skräck blev en enorm succé. Publiken strömmade till och vågade knappt titta, och skall man tro kuriosan kring filmen var det en amerikansk herre som blev så rädd att han fick en hjärtattack och dog i biostolen.

Nu har den första Alien-filmen nått en enorm kultstatus, och den följdes, som många säkert vet, av ytterligare tre filmer. Ryktesspridningen på nätet gör dessutom gällande att det kommer ytterligare minst en uppföljare.

En annan sak som är intressant att notera är att i både Aniara och Alien är det den helt vanliga och vardagliga situationen, rutinuppdraget, som går så fruktansvärt fel.

Harry Martinsons Aniara är ju ett rymdskepp som evakuerar flyktingar från den strålskadade jorden till Mars och det hela börjar när det ger sig ut på en helt vanlig rutinfärd:

*Goldondern Aniara stängs, sirenen ger signal
för fältutstigning enligt känd rutin
och gyrospinern börjar att bogsera
goldondern uppåt emot zenits ljus,
där magnetrinerna som häva fältens styrka
snart signalera läge noll och fältavlösning sker.*

*Och likt en jättepappa utan vikt
gyreras Aniara vibrationsfritt
och utan varje störning bort från Jorden.*

*En ren rutinstart utan äventyr,
en vanlig gyromatisk fältavlösning.
Vem kunde ana att just denna färd
var dömd att bli en rymdfärd helt för sig
som skulle skilja oss från sol och jord,
från Mars och Venus och från Doris dal.
(Sång 2)*

Rymdfärjan Nostromo i Alien är ett vanligt fraktskepp, på väg tillbaka till jorden efter ett helt vanligt uppdrag. När besättningen väcks ur sin hypersömn tror de att de är på väg att närma sig jorden, men skeppets dator har plockat upp en nödsignal och dirigerat om skeppet, så att de i själva verket befinner sig i en helt annan del av rymden.

Likå skulle man kunna göra intressanta jämförelser mellan Miman i Aniara och Nostromos kvinnliga superdator (också en maskin med mycket mänskliga drag) som dessutom lyssnar till namnet Mother, men de jämförelserna skulle föra för långt bort från vårt ämne.

För även om det är roligt att leta ytliga likheter och fascineras över science-fiction-grens återkommande motiv, som också finns hos Harry Martinson, upphör likheterna när man har skrapat lite mer på ytan.

För där syftet med Hollywood-produktionen är att få oss att skrika av skräck, så är det meningen att skriket skall vara av övergående na-

turen, och slutet skall förstås vara lyckligt.

Men Harry Martinsons ambition var inte att kittla läsaren med ett rymdäventyr kryddat med lite hemsgheter, utan hans ambition tycks ha varit att högt och ljudligt ringa i en varningsklocka.

Vad kan det då vara som Martinson vill varna för?

År 1963 kom pocketutgåvan av Aniara och till den skrev Harry Martinson ett förord, där vi bland annat kan läsa följande:

”Aniara handlar om allt som vi inte personligen bemästrar, men som vi ändå ingår i och sammanhör med. Hur vi än lever, så sker det inom ramar som på ett eller annat sätt är obevekligt bestämda. En av dessa ramar är den biologiska. Vi föds, mognar, åldras och dör. Redan inom den ramen ryms all glädje och skräck. Dessutom lever vi inom de ramar

***”Jag skulle alltså vilja se
Miman som en metafor,
eller symbol om ni så vill,
för drömmandets
meningsskapande funktion,
för människans kontakt-
möjlighet med något
utöver sig själv.”***

människan tillsammans med naturen skapat, de sociala, de politiska, de religiösa och de vetenskapliga. Hela vårt liv är en serie av försök att inom dessa ramar förklara världen för oss själva, intill gätans eller skrämseles gräns, eller [också kan vi] avskärma oss från den och skydda oss med hjälp av inåtvändhetens symboler, driftens metamorfoser.”

Att vi måste göra det bästa av denna totalsituation är en gammal sanning eller truism. Men vår värld, och vår bild av den, har på mindre än ett århundrade växt ut på ett sätt som skakat också självklarheterna. Det som förr tillhörde det hanterligt självklara har svällt ut till att sammanfalla med det gåtfulla och oerhörda. Med alla våra skyddsramar omkring oss har vi slungats ut mot oändligheten.

Ur denna ”tolkningsanvisning” från författaren tycker jag mig kunna utläsa att problemställningen utgörs av konflikten mellan livets fysikaliska, biologiska lagar och begränsningar å ena sidan och den mänskliga själens behov av sammanhang, hopp och mening å den andra.

Man kan läsa Aniara på många olika sätt, och den etablerade litteraturforskningen tycks huvudsakligen ha stannat inför två tolkningslinjer.

Enligt den första tolkningshypotesen skall Aniara uppfattas som en varningsklocka inför vad vi människor håller på att ställa till

med när det gäller den jord som vi lever på. Problemet enligt den här tolkningshypotesen är alltså att vi människor har blivit för ensidigt tekniskt inriktade och därmed riskerar att ohjälpligt rubba balansen i den miljö vi lever i. Alla ekologiska miljöer har sina begränsningar, även om den kan absorbera mycket av de påfrestningar vi utsätter den för. Men det går bara fram till en viss gräns och över-skrids den gränsen, går skadan inte att reparera utan systemet hamnar i en negativ utvecklingspiral.

Martinsons skildring av jordens tillstånd i Aniara kan närmast beskrivas som en undergångsvision och en sorgesång. På flera ställen och med mycket starka bilder visar Martinson hur kärnvapen och annan teknik i människans destruktiva och opålitliga händer förvisar henne från det som skulle ha kunnat vara ett jordiskt paradiset, det han kallar ”Doris dalar”. Innesluten i sitt tekniskal tvingas mänskligheten ut i en syretom rymd (och syret är som bekant en absolut förutsättning för att mänskligt liv skall kunna finnas). Vår enda tröst under färden är de fragment av en annan verklighet som förmedlas till människorna via Miman.

Enligt denna tolkningshypotes har, såvitt jag förstår, människan hamnat i sin livsfientliga situation ombord på rymdskeppet på grund av en oförlätlig synd hon begått mot Naturen, mot sig själv och mot Livet, och eftersom detta framtidsperspektiv är så skrämmande, manas vi till bot och bättring genom att ta bättre hand om vår värld innan vi passerat Naturens point of no return.

Och detta är ett budskap som jag tror att fler och fler människor inser mer och mer hur viktigt det är att vi tar det på fullaste allvar. Al Gores fredspris i fjol är väl ett uttryck för detta.

Men jag tycker ändå inte att det räcker som tolkning av diktverket Aniara. Det är visserligen sant att Martinson i flera intervjuer och i andra delar av sitt författarskap gett uttryck för just den här uppfattningen. Men tolkningen blir för begränsad, vilket jag tycker framgår av Martinsons eget förord till pocketutgåvan 1963, där han fokuserar på konflikten mellan fysikaliska, biologiska ”lagar” och människans psykologiska behov.

Detta tycker jag stämmer bättre med det andra tolkningsperspektivet, enligt vilken man skall se diktverket Aniara som en beskrivning av människans existentiella situation, klämd mellan å ena sidan naturens lagbundenhet och själens längtan å den andra.

Mänskligheten befinner sig enligt detta tolkningsperspektiv innesluten i sin rymdfarkost, inte i första hand på grund av något hon ställt till med, inte på grund av någon oförlätlig synd, utan på grund av att hon är just mänskliga. Det är så vår mänskliga tillvaro ser ut, fångade som vi är i konflikten mellan lagbundenhet och längtan, mellan natur och kultur, mellan kropp och själ, mellan vetenskap och tro, mellan Marduk och Tiamat, mellan Struktur och Chaos, mellan jaget och det omedvetna.

I det här tolkningsperspektivet blir den nöd-

tvungna avfärden från "Doris dalar" att jämställa med det tvingande uppbrottet ur symbiosen, Bibelns syndafall, jagets födelse ur det omedvetna. Och Mimans roll förändras, från att ha varit en regressiv tröst i en i övrigt deprimerande tillvaro, till att bli en nödvändig, livgivande kanal till något bortom den omedelbara verkligheten. Miman besjälade resenärernas tillvaro genom att påminna om det jag tror Jung menar när han skriver:

Den avgörande frågan för människan är denna: Står hon i förhållande till något oändligt eller inte? Det är kriteriet på hennes liv.

Jag skulle alltså vilja se Miman som en metafor, eller symbol om ni så vill, för drömmans meningsskapande funktion, för människans kontaktmöjlighet med något utöver sig själv, och om vi låter henne dö är mänskligheten illa ute. Då återstår bara tomheten.

Vi kan jämföra denna tolkning med den som Stolpe gör i *Myt och verklighet* (1972), där han menar att Miman är en metafor för naturvetenskapen och han anklagar Martinson för avvisa tillvarons andliga dimension. Medan jag menar att det är just risken för att förlora kontakten med tillvarons andliga dimension som Martinson varnar för i sitt diktverk.

Miman kan nog utan överdrift sägas vara den mest extraordinära av Martinsons litterära uppfinningar. Miman är en fantastisk apparat,

som fångar upp och visar bilder från alla delar av världsalldet och från alla tider, hon är sann och helt omutlig. Det allra mest anmärkningsvärda med Miman är ändå att hon delvis har uppfunnit sig själv och genom ett slags metamorfos även besjälade sig själv. Men besjälningen har sitt pris, och Mimans förvärvade samvete står till slut inte ut med de fruktansvärda bilder hon måste förmedla från jorden, från det tidigare Paradiset, och hon dör efter att ha visat de sista bilderna från den förintade staden Dorisburg.

I psykologiska termer skulle man kanske kunna tolka Mimans död som ett resultat av att spänningen mellan jaget och det omedvetna blivit så stor att det kompensatoriska samspelet inte längre kan fungera. Jagets ensidighet har passerat en *point of no return* och förbindelsen kan inte längre upprätthållas.

Och det är just här som jag tycker att Martinsons varningsklocka ljuder som högst.

Att vi som individer stundtals förrirrar oss in i ensidighet och tappar kontakten med vårt omedvetna riskerar inte mänsklighetens överlevnad. Det kan vara en katastrof på individnivå, men mänskligheten som ekologiskt system kan absorbera dessa individuella katastrofer och ändå fortsätta att fungera.

Men om vi kollektivt som art eller kultur förlorar kontakten med vår själ, eller vårt omedvetna, förtvinar vårt meningsskapande och vi

drabbas av den ultimata meningslösheten och ångesten breder ut sig. Då kan vi ha passerat en *point of no return*. Vårt rymdskepp fortsätter visserligen sin färd, och vi människor fortsätter visserligen i det längsta att försöka ersätta vår förlust med olika sorters pseudomening, t.ex. i form av gränslös konsumtion, sex, droger, politisk eller religiös sektgemenskap eller ren och skär vidskepelse. Men livet ombord är dömt till undergång och kommer att slockna när vi uttömt de lekamliga förråd som finns ombord på skeppet.

När Martinson låter Miman dö, så vill han visa på att en värld, som inte ger utrymme för konst, fantasi, drömmar och allt annat som förmedlar mening till människan, bara har tomhet kvar åt henne, en tomhet och meningslöshet som förr eller senare leder till död och utplåning, precis som den leder till tomhet och slutligen död för resenärerna ombord på Aniara.

Så här säger Martinson:

*Den stora löjligheten i att leva
Står då så tydlig för varenda en
Som är från år försökt att nå en reva
Som släpper in en glimt av hoppets
sken... (Aniara, sång 1)*

Håkan Raihle

Centrum för Jungiansk Psykologi AB

Vintervägen 29, S-169 54 Solna. Tel/fax 08-83 07 00